

Frank H. Kelley

Troels Dahlerup

3. december 1925 – 15. marts 2006

Af Olaf Olsen

Troels Dahlerup, som vi mistede den 15. marts 2006, var af den herlige dahlerupske æt, der har ydet så meget i dansk kulturliv. Han blev født den 3. december 1925 på Frederiksberg, hvor hans far var sparekassebestyrer. Efter studentereksamen i 1944 læste han historie ved Københavns Universitet, hvor han blev cand.mag. i historie og kristendomskundskab i 1952. Derefter tog han pædagogikum og var i nogle få år lærer ved Østre Borgerdydsskolen. Han var en glimrende lærer, men videnskaben trak. I sin fritid drev han med stor energi både kirke- og adelshistoriske studier og fandt endog tid til at deltage i udgivelsen af tingbøger fra 1600-årene. I 1956 forlod han gymnasieskolen for at indlede en forskerkarriere som arkivar ved Rigsarkivet. Her forblev han i 8 år, indtil 1964, da hans første større kirkehistoriske arbejder, især bogen *Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation* fra 1963, sikrede ham ansættelse som adjunkt og siden amanuensis ved Københavns Universitets teologiske fakultet, hvor han nød godt af det inspirerende miljø i fakultetets institut for kirkehistorie. Her skrev han foruden meget andet det store værk *Det danske sysselprovsti i middelalderen*, der i 1968 skaffede ham – ikke den filosofiske, men – den teologiske doktorgrad, som det for en historiker er usædvanligt at stile efter. Samme år blev han udnævnt til professor i nyere tids historie ved Aarhus Universitet, med særligt henblik på perioden 1450-1789.

Det var midt i det såkaldte studenteroprørs dage, og Troels Dahlerups første tid ved universitet var ikke let. De enøjede og humørforladte oprørere havde svært ved at kapere hans åndsaristokratiske intellekt og skarpe ironi, men det varede dog ikke længe, før de bedste af dem opdagede, at her kunne de virkelig lære noget, og han fandt en trofast tilhørerskare. På universitetet virkede han i 24 år, indtil 1992, da han 67 år gammel tog sin afsked for at få bedre tid til sin forskning. Til gavn for både lærere og studenter bevarede han til sin død et arbejdsværk på universitetet, hvor han kom flittigt, tog ivrig del i de faglige samtaler og indimellem bistod med undervisning i historisk metode og skriftlæsning.

I privatlivet var han siden 1958 gift med sin fem år yngre fagfælle Merete Dahlerup, der som han havde været arkivar ved Rigsarkivet og var fortrolig med de skriftlige levn fra dansk middelalder. Mest kendt er hendes mønstergyldige udgivelse af et sjældent kildekrift, Skovklosters regnskaber fra 1400-årene. I deres faglige arbejde kunne de to ægtefæller gensidigt støtte hinanden. Meretes pludselige død i 1998 var et hårdt slag for ham, og han mistede endnu mere. I 2005 døde Thomas, en af parrets tre sønner, men

hverken disse svære sorger eller den kræftsygdom i halsen, han selv måtte pine sig med i sine sidste år, fik ham til at dæmpe sin værdifulde forskning. Til sin dødsdag forblev Troels Dahlerup en engageret og produktiv videnskabsmand.

Så at sige hele Troels Dahlerups forskningsindsats var koncentreret om Danmarks middelalder. For en historiker er denne periode både et tiltrækkende og et problematisk forskningsområde. Tiltrækkende blandt andet fordi de skriftlige kilder til tidens historie er af begrænset omfang og derfor langt mere overskuelige end kildemængden i de senere tidsafsnit, men samtidig problematisk fordi de tilfældige overleveringsforhold og de mange lakuner i kilderne på det nærmeste gør det umuligt at opnå tilstrækkelig præcis viden og et virkeligt overblik over, hvad der dengang skete, og forklare, hvorfor det gik, som det gjorde.

Specielt for den ældre del af Danmarks middelalder er kilderne så få, at de så at sige alle sammen har været studeret og endevendt af generationer af historikere. Man kunne derfor formode, at de var blevet analyseret så grundigt på kryds og tværs, at de ikke havde meget mere at fortælle. Men Troels Dahlerup var i så henseende en troldmand. Han besad den sjældne evne at kunne vride ny viden ud af dokumenter, som man troede, at andre historikere for længst havde malket for alt indhold. Det var ofte små detaljer, der ledte ham på vej. Det kunne være en skjult finte i en bisætning eller blot et ord i marginen på et kirkeregnskab. Eller variationer i de anvendte titler på personer i brevstoffet, eller den rækkefølge, hvori vitterlighedsvidnerne omtales i dokumenterne. Det kunne også være tilsyneladende anomalier i de heraldiske detaljer i personernes våbenskjolde og i dateringsforløbet i beslægtede diplomer. Af en mængde tilsyneladende uvæsentlige enkeltheder kunne Troels Dahlerup gang på gang drage vægtige konklusioner af betydelig rækkevidde. Man imponeres ikke alene af hans altomfattende viden, men også af den skarpsindighed og logik, han lægger for dagen i sine undersøgelser.

Det var især to meget forskellige emner i dansk middelalderhistorie, der optog Troels Dahlerup. Det ene var den magtfulde katolske kirkes interne organisation, det andet var den danske adels struktur i senmiddelalderen. På disse to områder blev hans indsats banebrydende. Jeg vil i al korthed forsøge at gøre rede for et par af de vigtigste af hans resultater.

Da den danske kirke i løbet af 1100-årene blev konsolideret med den faste inddeling af hele landet i sogne, der var blevet nødvendig ved indførelsen af tiendebetalingen, opstod der hurtigt et behov for en kontrollerende instans, der kunne overvåge, at afgifterne indløb, som de skulle, og endte i de rigtige lommer, herunder ikke mindst bispernes. Dette behov øgedes, da det efterhånden lykkedes for kirken at sætte sig på en større del af retsplejen, og dette afkastede en ny type indtægter. Men før Troels Dahlerup havde ingen været i stand til at give en tilfredsstillende forklaring på, hvorledes

denne kontrol blev udøvet. Opgaven blev øjensynlig lagt i hænderne på højere gejstlige, der blev kaldt provster. Men der syntes at være store forskelle fra stift til stift, og der er ofte modstridende oplysninger i kilderne. Det overordnede præsteskab ved bispesæderne, kannikerne, var tydeligvis ofte inddraget i kontrollen af sognenes pengesager. Men deres indsats i så henseende sløres ved, at kannikerne i dokumenterne i reglen alene benævnes med deres charge i domkapitlerne, f.eks. som domprovst, dekan, kantor, eller den i vore øren fornøjelige titel ærkedegn. Der omtales også andre typer af provster i kilderne, og siden optræder der i alle stifter i stigende omfang en række personer, som udøver kontrolfunktionen, men kaldes officialer. Det er embedsmænd, som enten kunne være knyttet til bisperne eller stå i kannikernes tjeneste.

Troels Dahlerup løser problemerne ved at indføre endnu en titel, *sysselprovsten*. Titulaturen er måske ikke et helt heldigt valg, for den optræder ikke i de middelalderlige kilder, og hertil kommer at syslet kun var en administrativ inddeling i Jylland og ikke forekommer andetsteds i riget (i hvert fald ikke før Frits Clausens nazister i deres storgermanske ildhu annekterede syslet i deres organisation!). Det vidste Troels Dahlerup naturligvis godt. Når han alligevel tager ordet i sin pen og endda kalder sin disputats for *Det danske sysselprovsti i middelalderen*, er det for at understrege, at disse provsters embedsområder var langt større end de senere land- og herredsprovsters territorier.

Det er Troels Dahlerups tese, at det i første omgang var lykkedes for prælaterne i stifternes domkapitler at lægge beslag på de fleste af de nye funktioner som sysselprovster og fordele disse embeder blandt kapitlets egne medlemmer, kannikerne, som herved både fik større magt og en velkommen forøgelse af deres indtægter, og han kan sandsynliggøre, at disse fornemme prælater i praksis også hvert eneste år visiterede samtlige kirker i deres embedsområde, i provstiernes første tid personligt, men siden måske især ved en official, som de tog i deres tjeneste og aflønnede med en brøkdel af embedets gode indtægter. I begyndelsen synes systemet at have fungeret tilfredsstillende. Men efterhånden som den kirkelige retspleje fik større betydning i samfundet, kunne de mere og mere magtfuldkomne bisper ikke uden videre affinde sig med, at prælaterne udøvede den myndighed ude i sognene, som egentlig tilkom bisperne, og Troels Dahlerup dokumenterer overbevisende, hvorledes bisperne efterhånden trænger kannikerne og deres officialer ud af sysselprovstierne og erstatter dem med deres egne embedsmænd. Kun i Slesvig, Ribe og især i Roskilde stift lykkes det stort set for domkapitlerne at ride stormløbet af og bevare deres gamle beføjelser, indtil reformationen i 1536 lagde den katolske kirke i Danmark i ruiner.

Også i en række andre bøger og afhandlinger behandlede Troels Dahlerup den kirkelige administration og jurisdiktion med dyb indsigt og slående resultater. Men det må nok indrømmes, at det kun er en lille skare af specia-

lister, der har det fulde udbytte af disse skrifter. Langt større almen interesse knytter sig til hans andet forskningsfelt: Den danske adel i senmiddelalderen.

Mens de historikere, der hidtil havde behandlet dette emne, næsten udelukkende havde beskæftiget sig med samfundets top, jordrotterne i de mægtige højedelige slægter og deres politiske betydning, rettede Troels Dahlerup opmærksomheden på den langt talrigere lavadel. Hans første store adelshistoriske bidrag, betitlet *Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder*, blev trykt i *Historisk Tidsskrift* i 1969, og siden uddybede han sine resultater i talrige større og mindre afhandlinger og artikler.

Udgangspunktet var den store landbrugskrise, der for alvor satte ind efter den sorte død i 1300-årenes midte. Den medførte et betydeligt prisfald i alle landbrugets produkter, og mange adelsslægter, der hidtil havde levet godt af afkastet fra forholdsvis beskedne godsbesiddelser, fandt det svært at klare dagen og vejen. Nogle af dem sank ned i bondestanden og forsvandt i folkedybet, men Troels Dahlerup kunne ved indtrængende studier af det bevarede brevstof påvise, at en del af de gamle adelsslægter overlevede ved at tage tjeneste som fogeder, væbnere eller svende hos den godsrige højedel eller hos rigets øvrige store jordejere, dvs. kirken, repræsenteret ved bispestolene og klostrene, og ved administrationen af kronens godser. Der opstod her et patron/klient-forhold, der kunne strække sig over generationer.

Dette system medførte frem til midten af 1400-tallet også en tilgang i lavadelen, idet de højedelige patroner i vidt omfang belønnede dem af deres trofaste fogeder, der ikke i forvejen havde brev på adelskab, ved at sikre dem jordejendom, som satte dem i stand til at opnå kongebrev på – som det hedder – »frihed og frelse med skjold og hjelm«. Ordet »adel« brugte man dengang endnu ikke i Danmark. Ved at løfte blikket fra de skriftlige vidnesbyrd og give sig til at studere våbenskjoldene på segl og signeter kunne Troels Dahlerup komme på sporet af adskillige transaktioner af denne art. Han gjorde nemlig den overraskende iagttagelse, at de nyadlede mænd ofte fik tillagt retten til at benytte deres velynders våbenskjold eller i det mindste en variant af dette. Ikke blot for studiet af den danske heraldik, men også for forståelsen af selve adelsbegrebet i dansk middelalder er denne observation en væsentlig nyvinding.

Efter midten af 1400-årene var de gode tider for denne »fogedadel« ved at rinde ud. Troels Dahlerup forklarer overbevisende dette ved at pege på de store ændringer, der netop da foregik i landbrugsdriften, hvor de omfattende hovedgårdsmarker, som godsejerne selv måtte overvåge dyrkningen af med bistand af deres fogeder og svende, nu i vid udstrækning blev udlagt til bønderne som fæstegårde. Der var derfor ikke mere behov for så mange fogeder til at styre bedrifterne. Lavadelen kom atter ud i en deroute og overvandt denne gang ikke krisen. Den var stort set forsvundet, da kong Christian 3. i 1536 gjorde status over adelstanden og standsede tilgangen af ny dansk adel nedefra.

Mere generelle bidrag til middelalderens historie fandt Troels Dahlerup også tid og kraft til. Sammen med Erik Kjersgaard stod han i 1984 for bind 10 i Politikens Verdenshistorie, betitlet *Europas ekspansion*. Dette værk er oversat både til svensk, norsk og finsk. Og i 1989 fremlagde han sin store viden om 1400-årene i bogen *De fire Stænder*, der er bind 6 i Gyldendal og Politikens 16-bind Danmarkshistorie, hvor jeg havde den taknemmelige opgave at være hans redaktør.

Man skal dog ikke tro, at det kun var middelalderen, Troels Dahlerup levede og åndede for. Han havde en nærmest encyklopædisk viden om både Danmarks og Verdens historie fra oldtid til nutid og var både vågen iagttager og kyndig kritiker af nyudkommen historisk litteratur. I mange år var han en glimrende boganmelder i dagbladet Information, hvor man altid læste ham med glæde og tryghed, også fordi man kunne være sikker på, at han i modsætning til mange andre dagbladsanmeldere faktisk havde læst de bøger, han anmeldte, fra første til sidste side. Hans anmeldelser var ikke uden bid. Et lille eksempel: Da Gads Forlag udgav et 20 bind stort værk om de danske kirker, hvis indhold i realiteten blot var en let sminket udgave af kirkebeskrivelserne i Trap Danmark, fik anmeldelsen i Information overskriften »Kirken den er en gammel fidus«.

Med sit skarpe intellekt, der krydredes af hans overlegne viden og en barsk og til tider bidsk humoristisk sans, var Troels Dahlerup en inciterende forelæser og debattør. Ved disputatser kunne hans oppositioner slå gnister. Kom man ham nær, oplevede man ham som et varmt og venligt menneske. I vort lærde selskab, som han blev medlem af i 1983, kom han så ofte, det kunne lade sig gøre. Mange vil her erindre det livlige blik i hans øjne, hans ivrige stemme og fornøjelige kommentarer, og mange vil savne ham. Æret være hans minde.